

NAHÇIVAN'DAKİ ARKEOLOJİK YERLEŞİMLERDEN BULUNMUŞ ESKİ EMEK ALETLERİ

Dr. TOGRUL HALİLOV¹

ÖZ

Makalede Nahçıvan'daki arkeolojik yerleşimlerde bulunan emek aletleri araştırılmıştır. Bu arkeolojik malzemeler gruplandırılıb ve tiplere ayrılıbtır. Karşılaştırmalı araştırma sonucunda belirlenmiştir ki, Nahçıvan'da en eski çalışma aletleri taştan ve kemikten yapılmıştır. Metal işlemenin kullanılması ile ilgili sonraki dönemde yeni tip emek aletleri yapılmıştır. Tunç ve Demir döneminde taş ve kemik aletlerden az kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Emek aletleri, taş, kemik, tunç, Nahçıvan.

LABOUR TOOLS DICOVERED IN ARCHAEOLOGICAL MONUMENT IN NAKCHIVAN

ABSTRACT

In the article ancient labour tools dicovered in archaeological monument in Nakhchivan are learned. They are gruped by kinds. As a result of comparative investigation it is defined that oldest labour tools produced from bone and stone in Nakchivan. New type of labour tools are producted connecting to treatmen of metal in following period. Stone and bone tools are used little in iron and bronz period.

Keywords: Instrument of labour, Stone, bone, gunmetal, Nakchivan.

GİRİŞ

Tarihin bütün dönemlerinde emek aletleri cemiyet hayatının sosyal-ekonomik gelişme düzeyini gösteren önemli arkeolojik malzemelerdendir. İnsanlar taştan, kemikten, tunçtan, demirden kesmek, çapmak, delmek ve diğer amaçlar için çeşitli biçimli emek aletleri yapmışlardır. Şu arkeolojik malzemeler biçim ve özelliklerine, hazırlanması teknolojisine

¹ Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Nahçıvan Bölümü. x.toqrul@gmail.com

göre çeşitlidirler. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin en eski emek aletleri taştan ve kemikten yapılmıştır.

I Kemik emek aletleri. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin arkeolojik yerleşimlerinde bulunmuş en eski kemik emek aletleri Orta Paleolitik çağına ait Kazma mağarasında bulunmuştur. Şu yerleşim yeri 1983 yılında M. M. Hüseyinov ve E.K.Caferovun yönetimindeki paleolit arkeolojik ekspedisi sırasında bulunmuştur. 1987-1990 yılları arasında Kazma mağarası yerleşiminde E.K.Caferovun, 2008-2011 yıllarında ise A.E.Zeynalovun yönetimi altında arkeolojik kazılar yapılmıştır. Kazma mağarasından bulunmuş kemik ürünlerinden ikisi işlenmiştir. Onların biri tam sonuna kadar, biri ise kısmen deşilmiştir. Tam deşilen kemik ceylanın aşık kemiğidir (Djafarov, 1999: 99) (tab I, 14, 15).

Nahçıvan'daki Neolitik ve Eneolit dönemi I Kültepe yerleşiminden (Abibullayev, 1982: 52-55) kemik emek aletleri bulunmuştur (tab I, 16).

Erken, Orta ve Son Tunç çağında Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da metalürjinin gelişimi ile ilgili olarak kemik emek aletlerden istifade hayli azalmıştır. Şu döneme ait kemik malzemeler I Kültepe (Abibullayev, 1982: 153), II Kültepe (Seyidov, 2003: 103), Kızılburun (Aliyev, 1977: 95, 96) yerleşimlerinde bulunmuştur. Şunlar biz ve iy başlıklarından ibaretdirler.

Kemik bizleri hazırlamak için hayvanın namlu kemiği dikey parçalanmış ve ucu sivri yapılmıştır. Bizin el tutan bölümü ise pürüzsüz bulundurulmuştur.

İp eyirmek için yapılmış iy başlıkları büyükbaş hayvanın epifizinden yarımşar biçimde kesilmiş ve ortasında ikili delik açılmıştır.

Nahçıvan'ın arkeolojik yapılarında bulunmuş kemik biz ve iyneler, eski aşiretlerin tohucilik alanındaki yeteneği ile ilgilidir. Şu arkeolojik malzemelerin benzerleri Üzerliktepe (Kuşnareva, Çubınşvili, 1970: 110), Göytepe (Brown , 1951: 13) ve diğer yerleşimlerde bulunubtur.

II Taş emek aletleri. Kemik aletleri gibi taş emek aletlerinden istifade olunulmasının tarihi paleolit döneminden başlanır. Şu dönemde insanlar tarafından taştan emek aletleri ve silahlar düzeltirken keskin kalpeler veren obsidian, çakmakdaşı gibi sert taş kullanılmıştır. İlk basit emek aletleri çapacak, kaşov, biz, tişe türlü itiuclu aletlerden ibaretdir. Şunlar zerbelenme yöntemi ile kalpelenme, dişklenme, kezeleme tekniği üzerine yapılmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin topraklarında en eski taş emek aletleri Orta Paleolitik çağına ait Kazma mağarasında bulunmuştur (Kuseynov, 1983: 484-490). Şu arkeolojik malzemeler

mustye ve levallua itiuçlularından, kaşovlardan, limaslardan, bıçaklardan ve b. ibarettir. Elde edilen arkeolojik malzemeler teknik ve tipolojik özelliklerine göre Azıh ve Taglar mağaralarından bulunan taş emek aletleri ile benzerlik teşkil etmektedir (Djafarov, 1992: 270-274).

Yapılan arkeolojik araştırma şunu kanıtlıyor ki, taş aletlerin hazırlanması teknolojisinde sonraki dönemlerde değişiklikler olmuş, yeni tip emek aletleri yapılmıştır. I Kültepe yerleşim yerinin Neolitik ve Eneolit dönemine ait tabakasından cilalı taş aletlerin, den taşı ve sürtgeçlerin, taş baltaların bulunması (Abibullayev, 1982: 58-60) kanıtlıyor ki, şu dönemden başlayarak Azerbaycan'ın bütün ilçelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da daşıleme sanatı hem tipoloji, hem de teknolojik açıdan gelişmiştir. Obsidian, çahmakdaşı, granit, porfirrit, bazalt ve b. türlü taşlardan çeşitli biçimli emek aletleri yapılmıştır. Nahçıvan'daki arkeolojik yapılarda bulunmuş emek aletlerinden bir kısmı (den taşları, sürtgeçler, kurulum orak dişleri) tarım, bir kısmı dokuma (iy başlıkları), bir grubu ise (hevengdesteler, taş baltalar) çeşitli amaçlarla kullanılmıştır.

2.1. Kurulum orak dişleri, Şu taş emek aletleri üçgen ve ya dörtgen biçiminde yapılmıştır. Şunların işlek yüzü her iki taraftan itilenmiştir (tab I, 26, 27). Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarındaki Erken ve Orta Tunc çağına ait I Kültepe (Abibullayev, 1982: 81), II Kültepe (Aliyev, 1977: 42), Mahta Kültepesi (Seyidov, 2003: 96), Kızılburun (Abibullayev, 1982: 151) yerleşimlerinde bu grup taş emek aletleri bulunubtur. Şu arkeolojik malzemeler biçim ve özelliğine göre Babaderviş (İsmayilov, 1978: 67), Mingeçevir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: tab IV), Kobustan (Muradova, 1979: 64, 65) ve b. ile yarı sıra olarak Güney kafkasiyadaki arkeolojik yapılarda (Kuftin, 1941: tab XIX) bulunmuş kurulum orak dişleri ile benzerlik oluşturur.

2.2. Den taşları ve sürtgeçler. Azerbaycan'ın bütün ilçelerinde olduğu gibi Nahçıvan'da da eski yerleşim yerlerinin çoğundan (Babatepe (Novruzlu, Bahşeliyev, 1993: 51), I Kültepe (Habibullayev, 1959: 48), Kızılburun (Abibullayev, 1982: 152), II Kültepe (Aliyev, 1977: 43; Seyidov, 1993: 46), Şahtahtı (Aqayev, 2002: 102, tab. XXX, 1-4), Karnıyarık (Bahşeliyev, 2002: 34), Kumluk (Bahşeliyev, 2006: 84), İliklikaya (Halilov, 2008: 94-98) ve b .) den taşları ve sürtgeçler bulunmuştur. Şu arkeolojik malzemelere hep komple biçiminde, hep de kırılmış biçimde tesadüf edilmiştir. Elde edilen maddi kültür örnekleri kırmızı ve ya gri renkli tuf taşından, kranitden (porfier) ve diğer taşlardan farklı biçimde yapılmıştır.

Nahçıvan'daki eski yerleşim yerlerinden bulunmuş den taşları iki tipe ayrılıyor (tab I, 1, 4, 5, 19)

Birinci tipe dahil olan den taşları kayıkbiçimli yapılmıştır. Şunların oturacağı yarımdairevi, üst kısmı çukur yapılmış, her iki taraftan uçları yukarıya kalkmıştır (tab I, 1, 4).

İkinci gruba ovalvari biçimli den taşları dahildir. Ovalvari biçimli den taşlarının üst bölümü yastı, oturacağı kabarık yapılmıştır (tab I, 5, 19).

Sürtgeçler uzunsov biçimde yapılmıştır. Şu arkeolojik malzemelerin kullanılan yüzü yastı, kullanılmayan yüzü ise kabarık olmuştur. Çoğunun uçları yarımdairevi hazırlansa da, bazıları biraz şiş ve ya kabarık yapılmıştır.

Nahçıvanın eski yerleşim yerlerinde bulunmuş den taşı ve sürtgeçlerin benzerleri Mingçeşvir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: 152), Üzerliktepe (Kuşnareva, 1959: 340), Kiliğdağ, Hanlar (Qumel, 1938: 21), Karabağ (Çaferov, 2000: 60), Babaderviş (İsmayılov, aliyev, 1972: 68 vb. yerleşimlerde bulunmuştur.

2.3. Çekiçler. Şu arkeolojik malzemeler bazalt, tuf ve ya çay taşından uzunsov biçimde yapılmıştır. Çoğunluğu basittir, bazılarını üzerinde bir ve ya birkaç yivler (oyuklar) açılmıştır (resim 16, 2, 7-10). Nahçıvan'daki eski yerleşim yerlerinden olan Tuzdağdan (Nikitin, 1882, 110), Babatepe (Novruzlu, Bahşeliyev, 1993: 52), I Kültepe, Kızılburun (Abibullayev, 1982: 153), II Kültepe (Aliyev, 1977: 45; Seyidov, 1993: 50), Şahtahtı (Aqayev, 2002: 102) vb. bulunmuş taş çekiçler biçim ve özelliklerine göre farklı olmak üzere iki anatipe ayrılıyorlar.

Birinci tipe kabarık gövedeli taş çekiçler dahildir (tab I, 8, 10). II Kültepe (Aliyev, 1977: 45; Seyidov, 1993: 50), Şahtahtı (Aqayev, 2002: 102) ve başka yerleşimlerde bulunmuş şu arkeolojik malzemeler koyu gri renkli çay taşından yapılmıştır. Şunların çoğunluğunun ortası kabarık, uçları yarımdairevi biçimdedir, üzerinde bir ve ya bir neçe yiv açılmıştır. Uzunsov, üçgen biçimli taş çekiçlerden farklı olarak bu tip çekiçlerde yiv onların yukarısında ve yan bölümünde yapılmıştır.

İkinci tipe dahil olan daş çekiçler üçgen biçimli, üst tarafı dar, düşük tarafı enli yapılmıştır (tab I, 7). Üçgen biçimli, uzunsov çekiçler açık ve koyu gri renkli yuf taşından yapılmıştır Babatepe (Novruzlu, Bahşeliyev, 1993: 52), Kalacık (Seyidov, 1985, 320-321) ve başka yerleşimlerde bulunmuş şu türlü arkeolojik malzemelerin çoğunluğunun her iki yüzeyi sürülerek yastılanmıştır. Bu tip çekiçlerin bir ucu sivri, diğer ucu ise yarımdairevi biçimde

yapılmıştır. Üzerlerinde bir ve ya bir kaç yiv açılmıştır. Kezler onların üzerini gövdesinin ortasını kuşatmıştır.

Nahçıvanın eski yerleşim yerlerinde bulunmuş her iki tip taş çekicilerin, den taşları ve sürtgeçlerin benzerleri Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde (Mingeçevir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: 150), Üzerliktepe (Kuşnareva, 1959: 343), Kilikdağ, Hanlar (Qumel, 1938: 19) ve b.) tesbit edilmiştir .

2.4. Hevengdesteler. Nahçıvan'daki eski yerleşimlerde bulunmuş taş emek aletlerinden bir grupu hevengdestelerden ibaretdir. Babatepe (Novruzlu, Bahşeliyev, 1993: 51), I Kültepe, Kızılburun (Abibullayev, 1982: 153), II Kültepe (Aliyev, 1977: 42; Seyidov, 1993: 36), Şahtahtı (Aqayev, 2002: 105), Karnıyarık (Bahşeliyev, 2002: 34) vb.) yerleşimlerinde bulunmuş hevengdestelerin hepsi gri tuf taşından yapılmıştır. Hevengin gövdesi kabarık, üzeri biraz pürüzsüz, sıg, küçük çaplıdır (tab I, 18). Destenler ise ince ve uzunsov biçimli yapılmıştır (tab I, 6, 9). Destenlerin işlek tarafı ovalvari biçimde, hevengin çapına uygun olmuştur. Destenin bu tür hazırlanması hevengde yemeli bitki tohumlarını, renkleri ezmeyi kolaylaştırmıştır.

Nahçıvan'daki eski yerleşimlerde bulunmuş hevengdesteler biçim ve özelliğine göre Kilikdağ, Hanlar (Qumel, 1938: 19, 21), Mingeçevir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: 21-25), Üzerliktepe (Kuşnareva, 1959: 348), Karabağ (Çaferov, 2000: 70), Babaderviş (İsmayılov, aliyev, 1972: İsmayılov, 1978: 81) vb. Yapılarında bulunmuş arkeolojik malzemelerle benzerlik oluşturuyor.

2.4. İy başlıkları. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti topraklarında öğrenilmiş I Kültepe (Abibullayev, 1982: tab. XIV, 12-15), II Kültepe (Aliyev, 1991: 87), Şahtahtı (Aqayev, 2002: 111, tab. XXX, 11, 12), Karnıyarık (Novruzlu, Bahşeliyev, 2002: 11) ve b. yerleşimlerde tespit edilmiştir. Kil ve ya taş iy başlıkları dairesel biçimde yapılmıştır. Tüm iy başlıklarının ortasında ağac sap keçirmek için delik açılmıştır (tab I, 14-17). Nahçıvan'daki eski yerleşimlerde bulunmuş şu arkeolojik malzemelerin benzerleri Şamhor (Halilov, 1959: 152), Mingeçevirde (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: tab. XLV, 1-3) ve Güney Kafkasya'daki diğer arkeolojik yapılarda tesbit edilmiştir (Kuşnareva, Çubınşvli, 1970: 13-15).

Yapılan arkeolojik araştırma kanıtıyor ki, kemik iy başlıkları kibi taş ve ya kil iy başlıkları da eski aşiretlerin dokuma kültürü ile ilgili yapılmıştır. Şu arkeolojik malzemelerin aracılığıyla eski aşiretler sakladıkları hırdabuynuzlu hayvanların yununu eyirerek ipyapmış, elbise tohuyarak kendilerinin giyime olan telabatlarını ödemişler.

2.5. Bülövrler. Nahçıvan'daki eski yerleşimlerde bulunmuş şu türlü taş emek aleti kendine özgü spesfik özelliği ile farklıyor (tab I, 3). Bülövrlerden metal emek aletlerin, silahların kesicilik kalitesinin yükseltilmesinde (itilenme), cilalanmasında kullanılmıştır. Nahçıvan'daki Son Tunç-Erken Demir dönemine ait arkeolojik abidelerden (I Kültepe (Aliyev, 1977: 93), Demyeler (Bahşeliyev, 2006: 85)) bulunmuş bülövrlerin hepsi formaca bir-biriyle benzerlik teşki ediyor. Şunlar dikdörtgen ve ya konik biçimde yapılmıştır. Ekseriyetinin bir yüzünde ip keçirmek ve ya asmak için delik açılmıştır.

III Metal emek aletleri. Nahçıvanın eski emek aletlerinden bir grubu metaldan (tunc ve demirden) yapılmıştır. Taş, kemik emek aletleri kibi metal emek aletleri de biçim ve özelliklerine göre farklıdır. Taş ve kemik emek aletlerinden farklı olarak tunc ve demir emek aletleri Tunc ve Demir çağına ait yerleşimlerde bulunmuştur. Onlar makaç (pençet), bıçaklar ve diğer emek aletlerinden ibarettir.

3.1. Bıçaklar. Nahçıvan'daki Tunç ve Demir dönemine ait arkeolojik yapılardan II Boyehmed (Novruzlu, Bahşeliyev, 1992: 35), Kızılburun (Bahşeliyev, 2005: 64) nekropollerinden tunç bıçak bulunmuştur (tab I, 13, 20). Şu arkeolojik malzemeleri her biri kendine özgü spesfik özelliği ile farklıyorlar.

Kızılburun nekropolünden bulunmuş tunç bıçağın namu kabzasına kadar yastı ve enli yapılmıştır. Şu arkeolojik malzeme güçlü doğal aşınmaya maruz kaldığından iyi sahlanılmamıştır (tab I, 20).

Boyehmed nekropolünde bulunmuş tunç bıçak Kızılburun bıçağı gibi yastı kabzalı yapılmasına rağmen kendine özgü özelliği ile farklıyor. Şu arkeolojik malzemenin yastı ve kısa kabzası ortada bir kaç eğri yapılmış ve ucuna doğru eğilmiştir (tab I, 13).

I Kültepe yerleşiminde bulunmuş bıçak türlü emek aleti doğal aşınmaya maruz kaldığından onu biçim ve özelliği hakkında daha net bilgi vermek zordur (Nabibullayev, 1959, 53).

Yapılan araştırma sonucu belli oluyor ki, Kızılburun, Boyehmed nekropollerinden bulunmuş bıçakların benzerleri Mingçeçevir (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: resim 63), Genceçay (Nerimanov, 1958: 91), Gedebey (Halilov, 1959: 92, 93), Karabağ (Ceferov, 2000: tab. 49, 8), Daşkesen (137, tab. 13, 15) ve b. yapılarında bulunmuştur.

3.2. Makaçlar (Pençetler). Nahçıvan'daki Hakkıhlık (Novruzlu, Bahşeliyev, 1992: 60), Demyeler (Bahşeliyev, 2006: 88) yapılarından bulunmuş Son Tunç-Erken Demir dönemine ait bu türlü tunc emek aletlerinin her ikisi (tab I, 11,12) biçim ve özelliğine,

hazırlanma teknolojisine göre bir-biri ile benzerdir. Makaçların (pençetlerin) hangi amaçlarla kullanıldığını net belirlemek bir az zor, ihtimal vermek olur ki, şu türlü arkeolojik malzemelerden tıbbda ve ya kosmetikada kullanılmıştır. Şu arkeolojik malzemeler nazik tunç tebekeni dövme yöntemi ile yapılmıştır. Biçim ve özelliğine göre Trialettiden (Kuftin, 1941: 69), Mingeçevirden (Aslanov, Vaidov, İone, 1959: 83), Hacıveller nekropolünden (Müseybli, 2008: tab. III, 8) ve diğer yerleşimlerden bulunmuş makaçlar la (pençetler) benzerdir.

SONUÇ

Yapılan arkeolojik araştırma sonucu olarak şunları söyleye biliriz: Nahçıvan'da tarihin bütün dönemlerinde insanlar senetkarlıkla uğraşmış, şunlardan kendi telabatlarını ödemek için kullanmışlardır. Kemlikçilik ve daşıleme senet alanlarının tarihi eskidir. Şu sanat alanlarının temeli Paleolit çağında yapılmıştır. Bu dönemde kemlikden ve taştan emek aletleri ve silahlar yapılmıştır. Kemik ve daş emek aletlerinden sonraki dönemlerde kullanılma azınlık teşkil ediyor. Şunun temel nedeni Tunç döneminden başlayarak Nahçıvanda metalürji ve metalişlemenin daha fazla gelişmesidir. Tunç ve demir dönemlerinde metalürji ve metalişlemenin daha fazla gelişmesi sonucunda kemik aletlerden kullanılması tamamen azalmış, şunların yerine metal eşyalar yapılmıştır.

Nahçıvan'daki arkeolojik yapılarda bulunmuş emek aletleri tarım, dokuma ve diğer alanlarla ilgilidir. Nahçıvan'daki eski çiftçi-hayvandar aşiretlerin tarım, dokuma ve diğer senet alanlarında belirli kültüre sahip olduğunu kanıtıyor. Göçer yayla hayvançılığı ile ilgili mevsimsel yaşayış meskenlerinden tarımla ilgili çalışma aletlerinin (den taşı ve sürtgeçler, hevgendesteler ve b.) bulunması kanıtıyor ki, aran ilçelerde olduğu gibi dağlık ilçelerde de eski aşiretler hayvançılıkla yarı sıra tarımla uğraşmışlardır. Nahçıvanın eski sanatkarları tarafından yapılan emek aletlerinde hep yerel, hep komşu aşiretlerin kültürüne has özellikler vardır.

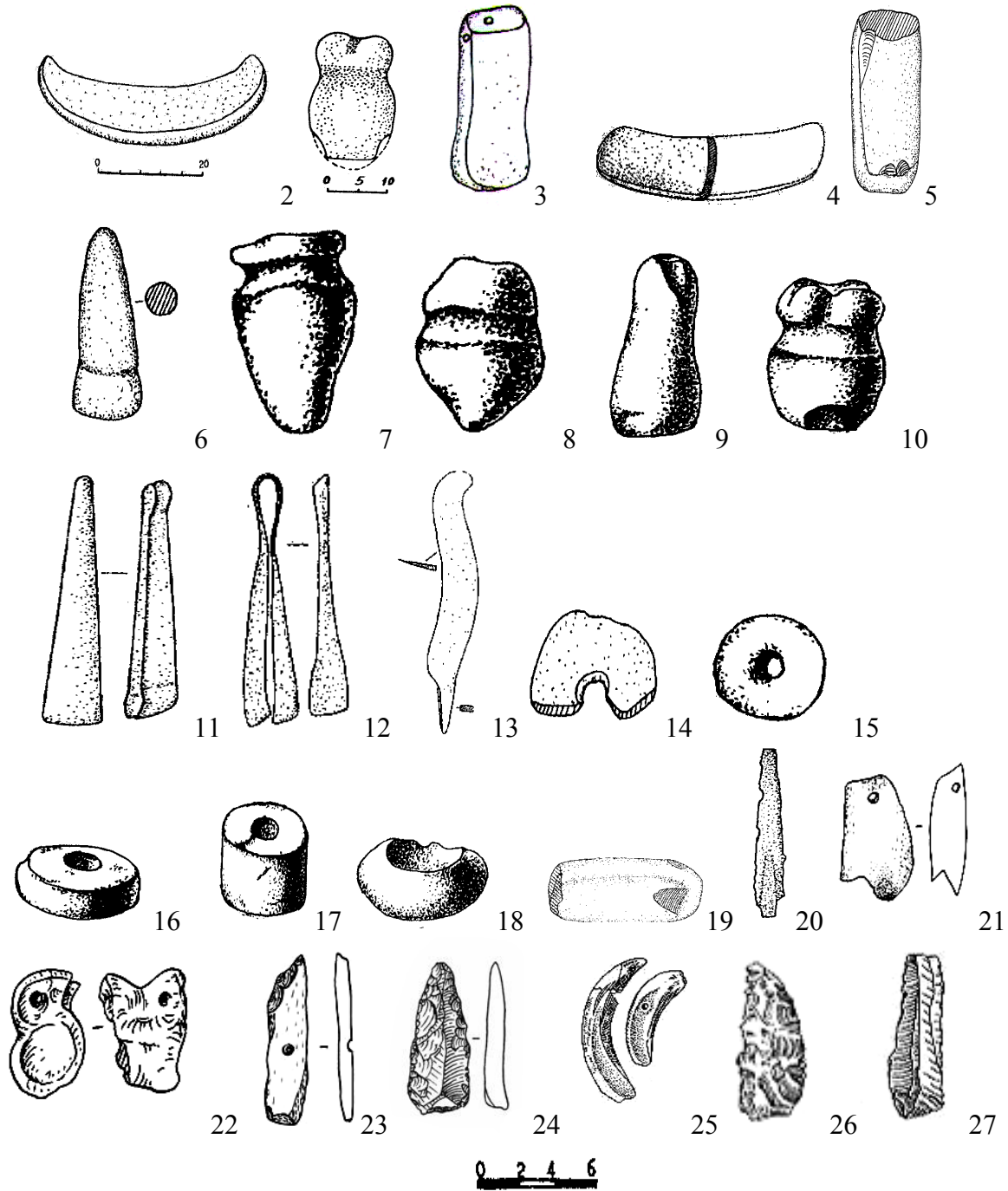

KAYNAKLAR

- ALİYEV V.H., (1977) Azerbaycan'da Tunç çağının boyalı kaplar kültürü. Bakü, Bilim, 163 s.
- ALIEV V.K., (1991). Kultura epohi sredney bronzı Azerbaydjana, Baku, Bilim, 256 s.
- ABİBULLAEV O.A., (1982) Eneolit i bronz na territorii Naxiçevanskoy ASSR, Bakü, Bilim, 314 s.
- ASLANOV K.M., Vaidov R.M., İone K.İ., (1959) Drevniye Minkeçaur. İzdatel'stvo AN Azerb. SSR, 191 s.
- AKAEV K.K., (2002) Şahtahtı v èpoxi pozdney bronzı i ranneko jeleza. Bakü-Moskova: Akırdak, 200 s.
- BAHŞALIYEV V.B. (2002). Nahçıvan'ın Erken Demir çağı kültürü. Bakü, Bilim, 128 s.
- BAHŞALIYEV V.B., (2006). Ordubad ilçesinin Bist köyü etrafında Son Tunc ve Erken Demir çağına ait yerleşimler. Nahçıvan Öyretmenler İnstıtıtusunun Haberleri, № 2 (6), s. 81-85.
- BAHŞALIYEV V.B., (2006). Demyeler nekropolü Erken Demir çağının yini abidesidir. AMEA Nahçıvan Bölümünün Haberleri, №4, 84-93.
- BAHŞALIYEV V.B., (2005). Drevnya metallurgiya i metalloobrobotka na territorii Naxiçevani, Bakü, Bilim, 120 s.
- BROWN T.B. (1951) Ekavations in Turkey, 1948. Jon Murray Albemarle Street, w.XIX, Londra, 279 s.
- CAFEROV H.T., (2003) Azerbaycan M.Ö. IV binyılın sonu-I binyılın başlarında (Karabağ'ın KarKarçay ve Terterçay havzasının materyalleri bazında). Bakü, Bilim, 187 s.
- DJAFAROV A.K. (1989) Sredniy paleolit Azerbaydjana. Bakü, Bilim, 343 s.
- DJAFAROV A.K. (1992) Novaya mnokosloynaya mast'erskaya stoyanka Kazma v Azerbaydjane. Rossiyskaya arkeolokiya, №2, s. 270-274.
- HALILOV C.E. (1959). Batı Azerbaycan'ın Tunç Çağı ve Demir çağının başlarına ait abideleri. Bakü, Azerbaycan SSR EA, 171 s.
- HABIBULLAYEV O.A., (1959). Kültepede arkeolojik kazılar. Bakü, Bilim, 134 s.
- HALILOV T.F., (2008). İliklikaya yerleşim yeri ve nekropolü. AMEA Nahçıvan Bölümünün Haberleri, №3, 94-98.
- İSMAYILOV K.S., (1978). Arkeolokiçeskoye issledovaniye drevnoko poseleniya Babaderviş. Bakü, Bilim, 102 s.

- İSMAYILOV K.S., Aliyev V.H., (1972). Babaderviş kadim yerleşiminde kabir yapıları. Bakü, Azerbaycan SSR EA Haberleri, №2, s. 38-51.
- KUŞNAREVA K.H., (1959). Poseleniye epohi na holme Üzürliktepe okolo Akdama. MİA SSR, s. 242-388.
- KUŞNAREVA K.H., ÇUBINŞVILI T.N., (1970). Drevnie kulturu YujnoKo Kavkaza. Leningrad, 191 s.
- KUFTIN B.A., (1941). Arkeolokiçeskiye raskopki v Trialetti. Tblisi, AN KSSR, 492 s.
- KUMEL Y.İ., (1938). Arkeolokiçeskiye razvedka na Kilikdake. Az.FİA SSR, №2, s. 17-29.
- KUSEYNOV M.M., (1985). Raboti v Naxiçevanskoy ASSR. Arkelokiçeskiye otkritiya 1983 koda. Moskova, Nauka, s. 484-490.
- MURADOVA F.M. (1979) Kobustan tunc döneminde. Bakü, Bilim, 117 s.
- MÜSEYIBLI N.A., (2008). Hacıveller nekropolünden bulunmuş arkeolojik bulgular (Şemkir (arkeoloji irsi, tarihi ve memarlığı)). Bakü, Çaşoğlu, s. 117-128.
- SEYİDOV M.M., (1985). Arkeolokiçeskiye kompleks Kaladjık epohi pozdney bronzı i ranneko jeleza. Teziz dokladov Vsesayuznoy arkeolokiçeskoy konferançii. Bakü, Bilim, s. 320-322.
- NERİMANOV İ.H., (1958) Genceçay ilçesinin arkeoloji abideleri. Bakü: Az SSR EA, s. 142.
- NIKITIN K.A., (1882). Korod Naxiçevan i Naxiçevanskoy uyezd. SMOMPK, Tblisi, vıp. 2, s. 110-142.
- NOVRUZLU E.İ., BAŞŞALIYEV V.B. (1992). Şahbuz ilçesinin arkeolojik abideleri. Bakü, Bilm, 144 s.
- NOVRUZLU E.İ., BAŞŞALIYEV V.B. (1993). Culfa ilçesinin arkeolojik abideleri. Bakü, Bilm, 103 s.
- NOVRUZLU E.İ., BAŞŞALIYEV V.B.? (1993). Şerurun arkeolajik abideleri. Bakü, Bilim, 181 s.
- SEYİDOV A.K. (1993). Pamyatniki Kuro-arakskoy kulçturu Nahiçevani. Bakü, Bilgi, 164.
- SEYİDOV A.K. (2003) Nahçıvan m.ö. VII-II binyıllarda. Bakü, Bilim, 339 s.

Tablo I. Емек алетлери (1-10, 18, 19, 24, 26, 27- таш; 11, 12, 13, 20-тунж; 14-16- эил; 21-25 кемик): 1, 5, 6, 14-Карныйарык yerleşim yeri; 2-Бабатяпя yerleşim yeri; 3-Демйеляр yerleşim yeri; 4-Кумлык yerleşim yeri; 7, 10, 25, 26, 27-Ы Кцлтяпя yerleşim yeri; 8-ЫЫ Кцлтяпя yerleşim yeri; 9, 15-18-Шаштаһты yerleşim yeri; 11-Щаккыһлык некрополү; 12-Демйелер некрополү; 13-Бойещмед некрополү; 19-Иликликайа некрополү; 20-Кызылбурун некрополү; 21, 22, 23, 24-Kazma mağarası